

WSTĘP

Jedną z głównych determinant historii Słowian stanowią od wieków idee wyznaczające cel i kierunek działania ich narodów w sferze nie tylko politycznej i społecznej, ale również cywilizacyjnej oraz kulturowej – z religijną włącznie. Są to nade wszystko idee tożsamościowe, wolnościowe, solidarnościowe – te, które kształtują z jednej strony wspólne dane określonej grupy Słowian – wschodnich, zachodnich, południowych – z drugiej – uwydatniają występujące między nimi różnice w obrębie kultury czy religii. Historia wykazała też aksjologiczną prawidłowość tych idei. Gdy były realizowane na gruncie pozytywnych wartości – moralnych, poznawczych, estetycznych – stawały się motorem rozwoju ich słowiańskich nosicieli, osiągnięcia przez nich pełni kulturowo-cywilizacyjnej w danej epoce.

Doskonałym punktem odniesienia dla takiego ideowego modelu rozwoju była rozwinięta w średniowieczu koncepcja transcendentaliów aksjologicznych – prawdy, dobra i piękna – która zakładała ich wzajemną zamienną, wyrażającą się w formule: *transcendentalia convertuntur*. Jedność idei ze światem wartości – definiowanych zarówno na gruncie filozofii, jak i aksjologii oraz określanych najczęściej jako witalne, kulturowe, moralne i religijne – stała się obiektywną legitymizacją tych pierwszych. Każda próba podważenia tej jedności sprawiała, że idee tożsamościowe, wolnościowe czy solidarnościowe mogły przekształcić się w swe przeciwieństwa. Na przykład idee wolności i narodu oderwane od wartości moralnych – takich jak sprawiedliwość, dobro wspólne czy pokój – prowadzą do konfliktów politycznych, społecznych czy religijnych, skutkujących wojną nie tylko z narodami niesłowiańskimi, ale również w obrębie samego świata słowiańskiego. Ilustracją tego są w XX wieku wojny bałkańskie 1912-1913 czy też prowadzone na tym samym obszarze Słowiańszczyzny wojny po rozpadzie Jugosławii.

Tego typu transformacje dokonywały się przeważnie na gruncie ideologii, głównie takich, które we wszystkich swoich funkcjach – programowej, motywacyjnej i legitymizacyjnej – propagowały radykalną zmianę istniejącej rzeczywistości i nowy porządek polityczny, społeczny, prawny, a także kulturowo-cywilizacyjny w imię zdegenerowanych idei. Ich przykładem jest w tomie ideologia socjalizmu i totalitarnego komunizmu.

Problematyka idei i ideologii w kulturach Słowian była już przedstawiana pośrednio czy też fragmentarycznie we wcześniejszych tomach Rocznika Komisji Kultury Słowian PAU. Obecny tom podejmuje ją na nowo – w formie całościowo dobranych uzupełnień, obejmujących różne kulturowe aspekty tej problematyki. Część I tomu, zatytułowana *Idee zjednoczenia i pojednania religijnego* obejmuje artykuły Jana Stradomskiego, Janusza Smołuchy, Urszuli Cierniak i Alicji Bańczyk oraz Marka Melnyka – przedstawiające kwestie tożsamości religijnej w ramach wymienionej idei. Pierwszy z autorów zastanawia się nad zasadnością określenia unii brzeskiej jako unii kościelnej bądź jako etapu kształtowania jedności Kościołów w sytuacji, gdy ich przedstawiciele w procesie jednoczenia podejmowali wysiłki utrwalające odrębność. Problem odrębności słowiańskich państw Europy Środkowej i Wschodniej w kształtowaniu jedności chrześcijańskiej Słowiańszczyzny wobec islamskiego zagrożenia Europy pod koniec XVI wieku porusza w swym artykule J. Smołucha, akcentując tożsamościowe bycie sobą – w nomenklaturze Paula Ricoeura – poszczególnych państw słowiańskich. Kwestię tożsamości religijnej i związanej z nią tożsamości narodowej prezentuje artykuł U. Cierniak i A. Bańczyk na przykładzie działalności rosyjskich jezuitów w dziewiętnastowiecznej Francji. Zamykając tę część tomu artykuł M. Melnyka, ukazujący rolę kościoła katolickiego w procesie pojednania polsko-ukraińskiego, podkreśla z kolei podporządkowanie idei tożsamości wartościom pojednania.

Część II tomu prezentuje *Idee przez pryzmat ich twórców*. Znalazły się tu artykuły o głosicielach nowych idei i ideologii. Aleksander Posacki pisze o gnostycyzmie i ezoteryzmie w twórczości Włodzimierza Sołowjowa oraz Heleny Bławatskiej. Françoise Lesourd przedstawia ideę wskrzeszenia zmarłych ludzi, którą wysunął Mikołaj Fiodorow, uważany obecnie m.in. za prekursora transhumanizmu. Z kolei Irina Woroncowa ukazuje problem tożsamości religijnej typu *idem* – jej jednakowości – prezentując rolę Antona Kartaszewa w ruchu inteligencji rosyjskiej początku XX wieku na rzecz nowej świadomości religijnej.

Część III przedstawia związki *Kultury i ideologii*. Artykuł Darii Serebrennik traktuje o propagowaniu idei *homo sovieticus* przez autorów literatury dziecięcej, a tekst Lecha Miodyńskiego mówi o społeczno-kulturowej bazie ideologii socjalizmu w Czarnogórze. Dwa ostatnie artykuły ukazują idee tożsamościowe we współczesnej literaturze. Magdalena Dyras pisze o pamięci „mniejszościowej” w najnowszej literaturze chorwackiej, natomiast Bartłomiej Brażkiewicz o „kłopotach tożsamościowych” w twórczości Jegora Fietisowa, reprezentującego prozę rosyjską ostatnich lat.

Wszystkie części tomu odnoszą się do kwestii świadomości i samoświadomości jako przestrzeni krystalizowania różnych idei i ideologii, a jednocześnie weryfikowania różnych typów tożsamości – religijnej, narodowej, społecznej.